

UNIwersYTET GDAŃSKI

Prof. dr hab. Piotr Mickiewicz
Instytut Politologii
Uniwersytet Gdański

Gdynia, 27.07.2023

RECENZJA

ROZPPAWY DOKTORSKIEJ

PT. Kontrwywiad Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w systemie sprawowania władzy politycznej. Od Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Zarządu Kontrwywiadu Urzędu Ochrony Państwa.

AUTORKA: Anna Grabowska-Siwiec

1. ZNACZENIE PODEJMOWANEGO TEMATU DYSERTACJI DOKTORSKIEJ ORAZ OCENA JEGO INNOWACYJNOŚCI NAUKOWEJ

Przekazana do oceny dysertacja doktorska odnosi się do roli służby kontrwywiadu w państwie a-demokratycznym, Jako studium przypadku wybrano Polskę w okresie tzw. PRL-u umiejętnie określając ramy czasowe, które pomijają okres stalinizmu. Doktorantka słusznie założyła, że okres ten należy traktować osobno ze względu na rolę służb sowieckich i sposób ich działania na obszarze państwa polskiego.

Zaproponowany temat dysertacji jawi się jako istotny z dwóch powodów. Pierwszym jest swoista luka badawcza w odniesieniu do badań nad kontrwywiadem PRL. Istnieje szereg publikacji dotyczących samych służb specjalnych PRL czy prowadzonych przez nie działań wywiadowczych. Natomiast działania kontrwywiadu są raczej próbą ukazania konkretnych operacji, szczególnie tych niezgodnych z obowiązującym prawem lub prowadzonych wobec osób uznawanych za opozycję polityczną. Powód drugi to cel badań zakładający koncentrację

na ukazaniu kontrwywiadu w państwie a-demokratycznym jako instytucji chroniącej i kooperującej z wyłonioną w sposób niedemokratyczny władzę. Oczywiście równie istotne są inne czynniki, jak na przykład specyfika literatury omawiającej rolę i sposób funkcjonowania służb specjalnych w PRL, znaczna ilość publikacji o charakterze wspomnieniowym czy też popularno-naukowym, by nie użyć zwrotu „sensacyjnym” oraz ograniczona możliwość weryfikacji poszczególnych materiałów archiwalnych, niekiedy celowo fałszujących rzeczywistość lub niepełnych.

Podsumowując i nie kontynuując już – w sumie oczywistych – rozważań na temat zasadności podjęcia badań nad zaproponowanym przez mgr Annę Grabowską-Siwiec problemem uznaję, że zarówno temat dysertacji jak i jej założenia badawcze są istotne z punktu widzenia wyzwania badawczego jak i dla oceny specyfiki funkcjonowania systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa polskiego w okresie PRL-u oraz roli służb specjalnych w tym systemie. Uważam, że podjęty przez Doktorantkę problem badawczy jest wart rozwiązania w ramach dysertacji doktorskiej, a nawet powinien być pogłębiany w toku kolejnych badań.

2. OCENA METODOLOGICZNA

Rozprawa jest pracą ponadstandardowo obszerną, bo liczącą 550 stron maszynopisu. Stanowi logiczną całość, a jej objętość jest uzasadniona merytorycznie. W treściach kolejnych rozdziałów dominuje opis kończony określonymi autorskimi wnioskami Doktorantki. Warto podkreślić, że w dysertacji nie występują zbędne dywagacje nad kwestiami drugorzędnymi. Każda z omawianych kwestii jest potrzebna do zaproponowania autorskich ocen lub konkluzji. Możliwym jest podjęcie dyskusji czy koniecznością było podjęcie aż tylu kwestii i tak szerokie podejście badawcze, ale Doktorantka panowała nad zebrany materiałem badawczym, dobrze go wykorzystuje wskazując na wiele czynników determinujących omawiane relacje. Jednakże sama objętość pracy powoduje, że czyta się ją długo, konieczny jest powrót do fragmentów, z którymi czytelnik już się wcześniej zapoznał itp. Ale jest to lektura ciekawa, zawierająca sporo danych faktograficznych, oparta na dobrze wykorzystanych materiałach prymarnych i będących ich uzupełnieniem – materiałach dualnych co jest kolejną zaletą recenzowanej dysertacji.

Praca została poprawnie skonstruowana pod względem metodologicznym. Składa się ze Wstępu, ośmiu – zakończonych podsumowaniami – rozdziałów merytorycznych oraz Zakończenia. Jej zasadnicza treść uzupełniają aneksy (16 pozycji), które komponują się z treścią pracy jako konkretne przykłady ukazujące specyfikę funkcjonowania kontrwywiadu PRL.

Konstrukcja Wstępu jest wręcz wzorcowa, zawiera jasno określony cel badań, który został merytorycznie uzasadniony. Pytania badawcze są dobrze skonstruowane i – w zasadzie – korespondują z przyjętym celem badawczym. Recenzent uznaje za zasadnie wydzielenie dwóch grup pytań badawczych, gdyż cel badań zakłada przebadanie dwóch zasadniczych problemów tj. określenie relacji władza polityczna państwa-kontrwywiad PRL oraz ich formuły w kontekście procesu lub zdarzeń incydentalnych.

W odniesieniu do powiązań celu badań z określonymi pytaniami badawczymi wskazać należy na niewyakcentowanie w treści Wstępu zasadności przebadania okresu pierwszych miesięcy po uformowaniu się gabinetu Tadeusza Mazowieckiego i budowy struktury organizacyjnej Zarządu Kontrwywiadu Urzędu Ochrony Państwa. Konieczność przeprowadzenia badań w tym okresie jest zawarta w tytule dysertacji, ale jakby została pominięta w celu badań („[...] za cel naukowy rozprawy przyjęto ukazanie wzajemnych relacji pomiędzy systemem politycznym rozumianym jako kierownicze ośrodki władzy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Departamentem II (kontrwywiadem) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych stanowiącym element budowania bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Ustalenie, czy te relacje miały charakter trwały, czy incydentalny oraz w jaki sposób wpływały na decyzje polityczne ówczesnych władz.”- cyt. s. 11) i powraca jako problem cząstkowy w postaci trzech pytań badawczych. Niweluje to zarzut, ale dla formalności stwierdzam że jeden z istotnych celów cząstkowych badań nie został formalnie określony jako taki.

W pierwszym etapie zapoznawania się z treścią dysertacji liczba pytań wydawał się zbyt dużą (14 pytań), ale w procesie badawczym zostały one wszystkie uwzględnione i udzielono na nie pełnych i przekonujących odpowiedzi w postaci wniosków cząstkowych. Obydwie grupy pytań badawczych wieńczą lakoniczne ale dobrze sformułowane hipotezy. Odnosząc się do ich konstrukcji recenzent uznaje, że druga grupa pytań badawczych jest zasadna, gdyż stwarza to możliwość udzielenia odpowiedzi nt. roli służby kontrwywiadu w procesie demokratyzacji państwa a-demokratycznego, ale jest zmuszony wskazać na powyższe (brak odnotowanie tej kwestii w celu badań). Jest to w zasadzie jedyna merytoryczna uwaga do treści Wstępu, chociaż w tymże celu słowo „ukazanie” zastąpiłbym np. zwrotem „zbadanie”,

„określenie”. Dobrze, że w drugiej części prezentacji celu jednoznacznie wskazano iż jest nim m.in. „ustalenie”.

Prezentacja wykorzystywanego materiału badawczego jest poprawna – i co warte podkreślenia – zakończona zarówno wskazaniem występujących w tym obszarze ograniczeń badawczych oraz krytyczną oceną literatury przedmiotu. W podobny sposób zaprezentowano wykorzystywane metody badawcze, które uznaje za adekwatne dla założonego procesu badawczego. Doktoranta nie tylko je wymieniła, ale wskazała w jaki sposób i w odniesieniu do jakiego materiału badawczego będzie je wykorzystywać.

Podsumowując ocenę metodologiczną rozprawy recenzent uważa, iż:

1. określony przedmiot badań oraz potrzeba jego zbadania zostały uzasadnione a argumenty przemawiające za podjęciem badań przekonywujące;
2. cel badawczy jest sformułowany jednoznacznie z zawartą powyżej uwagą dotyczącą okresu budowy Zarządu Kontrwywiadu UOP ;
3. szczegółowe pytania badawcze są dobrze sformułowane i wynikają z przyjętego celu (z uwagą jak wyżej);
4. hipotezy są poprawnie skonstruowane, jednoznaczne w treści i powiązane z pytaniami badawczymi, chociaż lakoniczne;
5. treść Zakończenia koresponduje ze Wstępem i uwzględnia wnioski cząstkowe z prowadzonych w poszczególnych rozdziałach analiz;
6. Nie do końca zgadzam się z konkluzją Doktorantki (s. 488), że nie odpowiedziała na część założonych pytań badawczych. Owszem nie odpowiedziała w pełni i wynikało to z ograniczeń badawczych, na jakie natrafiła w toku badań. Wskazała je, uzasadniła brak możliwości przeprowadzenia pełnych badań i to recenzent uznaje za konstatację wystarczającą. Można więc mówić o niepełnych wynikach badań i obszarach wymagających ich kontynuacji w przyszłości a nie o braku odpowiedzi na przyjęte pytania badawcze;
7. W konstrukcji Zakończenia występuje akapit wskazujący na potrzebę kontynuacji badań w określonych przez Doktorantkę obszarach. Jest to zarówno wniosek z badań jak i wskazanie iż istnieją nieprzebadane obszary problemowe warte zainteresowania naukowego. Odczytuje to także jako wkład mgr Grabowskiej-Siwiac w rozwój badań nad problematyką funkcjonowania służb specjalnych w Polsce okresu PRL.

3. OCENA MERYTORYCZNA

Ocena merytoryczna dotyczy rozdziału I jako rozdziału teoretycznego oraz rozdziałów II-VIII jako rozdziałów empirycznych. W odniesieniu do nich recenzent uznał, że dokona ją bez ścisłego związku z treściami zawartymi w poszczególnych rozdziałach. Podejście takie wynika zarówno z pozytywnej oceny treści poszczególnych rozdziałów badawczych jak i objętości dysertacji oraz wielości wykorzystywanego materiału. Wskazywanie w 550 stronicowej pracy uwag odnoszących się do drugorzędnych kwestii typu sformułowanie fragmentu tekstu, wykorzystywanie lub niewykorzystanie konkretnego dokumentu czy opracowania naukowego, niepełna interpretacja dokumentu czy faktu w opinii recenzenta – w tej sytuacji – nie ma sensu.

Rozdział pierwszy ma charakter rozdziału teoretycznego, w którym Doktorantka dokonała swoistego wprowadzenia w tematykę podjętego problemu badawczego. Jest to więc zbiór teorii opisujących państwo i jego system polityczny oraz definicji, które będą wykorzystywane w pracy. W omówieniu teorii bezpieczeństwa skoncentrowano się na prezentacji teorii bezpieczeństwa tzw. szkoły kopenhaskiej z uwzględnieniem teorii human security, ale w kontekście bezpieczeństwa indywidualnego człowieka. Nie udało się natomiast Doktorantce (nie podjęła tego wyzwania naukowego) uzasadnić iż to podejście teoretyczne umożliwia badanie związków władza – aparat bezpieczeństwa. Recenzent analizując tę część dysertacji zastanawia się czy bardziej zasadnym do opisu polityki bezpieczeństwa państwa o cechach reżimu totalitarnego byłoby zastosowanie paradygmatu realistycznego (realizm polityczny), gdyż w tym podejściu teoretycznym to właśnie instytucje państwa określają przedmiot bezpieczeństwa, formułę jego zapewniania i zadania jakie stawiają instytucjom i obywatelowi. Zwłaszcza, że opis państwa i systemu politycznego a także służb specjalnych oraz formuły ich funkcjonowania w państwie został przez Doktorantkę oparty na tym paradygmacie.

Kolejne rozdziały to rozdziały badawcze, zdominowane przez empirię. Zbudowane zostały w formule chronologiczno-przedmiotowej lub przedmiotowo-chronologicznej co jest logiczną konsekwencją zastosowanego podejścia badawczego. Recenzent zdecydował się na wskazanie pozytywów i ewentualnych negatywów w całości treści tych rozdziałów ze względu na ich liczbę oraz objętość tekstu w zamian analizy poszczególnych części dysertacji. Uwaga generalna do tej części dysertacji to stwierdzenie, iż Doktorantka dokonała bardzo obszernej kwerendy materiałów prymarnych, dobrze wykorzystując go do prowadzenia własnych badań,

niekiedy konfrontując pozyskane materiały archiwalne. Ważne jest to, że w tej masie dokumentów i materiałów innego rodzaju nie zagubiła celu pracy i dążyła do rozwiązania postawionych pytań badawczych. Zaprezentowane w podsumowaniu każdego rozdziału wnioski cząstkowe odnoszą się do pytań badawczych. Są one przedstawione w formie opisowej i nie zawsze w pełni korespondują z wynikami analiz poszczególnych problemów jakie występują treści poszczególnych rozdziałów, ale jest to także konsekwencja wielości poruszanych wątków i szczegółowości opisu sytuacji. Faktem jest, że część istotnych konstatacji Doktorantki, które zawarła w tekście poszczególnych rozdziałów nie zostało wykorzystanych w ich podsumowaniu, ginie w natłoku informacji, ale one są i mają określoną wartość poznawczą. Ich dostrzeżenie wymaga jednak znacznej koncentracji czytelnika na treści poszczególnych rozdziałów.

Dla oceny tak obszernej i wielowątkowej pracy szczególną rolę odgrywa ocena Zakończenia traktowanego jako podsumowanie dysertacji i prowadzonych badań. Jest on stosunkowo obszerne, liczy 22 strony. Recenzent uznaje je za udane podsumowanie badań, zawierające 17 – wyselekcjonowanych przez recenzenta – wniosków uzasadniających weryfikację zaprezentowanych we Wstępie hipotez roboczych oraz będących odpowiedziami na pytania badawcze. Konkluzje te nie tylko zostały zaprezentowane, ale i uzasadnione z odwołaniem się do treści dysertacji. Mają też charakter autorski.

Za słuszne rozwiązanie recenzent przyjmuje wskazanie ograniczeń badawczych, które nie pozwoliły w pełni ocenić sposobu funkcjonowania UOP, chociaż został on ukazany w oparciu o dostępne dokumenty i wywiady. Akapit ten koresponduje z podobną treścią Wstępu i świadczy o przygotowaniu badawczym oraz analitycznym Doktorantki. Wskazano w nim na nieoczywiste ale – w opinii recenzenta – istotne czynniki ograniczające efektywność prowadzonych przez Zarząd Kontrwywiadu UOP działań operacyjnych.

Dla całościowej oceny Zakończenia i samej dysertacji ważne są również wnioski określone przez Doktorantkę jako „dodatkowe”. Nie odnoszą się one do przyjętych pytań badawczych poruszają istotne kwestie i świadczą o umiejętnościach analitycznych, dostrzegania ważnych kwestii oraz wnioskowania Doktorantki.

3. OCENA FORMALNA

Recenzowana praca zawiera 550 stron, wliczając w to bibliografię oraz załączniki, szkoda że nie włączono w nie treści wywiadów eksperckich. Jest napisana poprawnym językiem, co warte

podkreślenia w sytuacji gdy znaczna część materiału to dokumenty archiwalne, w tym raporty i notatki pisane specyficznym językiem służb PRL. Została oparta dobrze wykorzystywanym materiale, zwłaszcza źródłach prymarnych oraz dobrze prowadzonych własnych analizach. Doktorantka udowodniła, że posiada zarówno zdolności analityczne, jak i umiejętności wnioskowania, prezentacji i trafnej oceny mikro-problemów badawczych, łącznej ich interpretacji oraz oceny. Uznaję, że jej poziom techniczny jest więcej niż poprawny, chociaż wyodrębnienie rozdziałów i podrozdziałów z całości dysertacji mogło być bardziej „widoczne” dla czytelnika. Oceniając jej całość stwierdzam, że prezentowany materiał badawczy stanowi całkiem udane uwieńczenie pierwszego etapu aktywności Autorki na ścieżce kariery naukowej.

KONKLUZJA KOŃCOWA

Uznaję, że zaprezentowana mi do oceny dysertacja autorstwa Pani mgr Anny Grabowskiej-Siwiec spełnia ustawowe wymogi w zakresie procedur uzyskiwania stopnia naukowego doktora. Konstatacja ta pozwala mi na uznanie, iż recenzowana dysertacja doktorska odpowiada standardom i wymogom stawianym przez Ustawę o Stopniach i Tytułach Naukowych i złożenie wniosku o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

